

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝOKARY WE ÝÖRITE ORTA
BILIM MINISTRLIGI

BERDAK ADYNDAKY GARAGALPAK DOWLET UNIWERSITETI

GARAGALPAK FILOLOGIYASY FAKULTETI

TURKI FILOLOGIYA KAFEDRASY

4-kurs talyby Ahmedowa Aýbibiniň «Garagalpak poeziýasynda türkmen temasy (I.Yusupow, A.Ötepbergenow we başgalaryň dörediziligi mysalynda)» mowzugyndaky

kurs işi

NOKUS - 2013

**Mowzuk: Garagalpak poeziýasynda türkmen temasy
(I.Ýusupow, A.Ötepbergenow we başgalaryň dörediziligi
mysalynda)**

Meýilnama:

Giriş

I BAP. Y.Ýusupowyň poeziýasynda türkmen temasy we edebi täsirler meselesi

II BAP. A.Ötepbergenowyň dörediziliginde türkmen temasynyň işlenişi.

Netije.

Peydalanylan edebiyatlar.

Giriş.

Garagalpak-türkmen edebi dostlугy, gatnaşygy asyrlaryň synagyndan üstünlikli geçendir. Bu dostluk gatnaşygynyň ilkinji kerpijiniň goýalmagy taryxy geçmişiň jümmüşine siňip gidýär. Bu protses garagalpak xalkynyň Orta Aziýa göçüp gelip, türkmen xalky bilen goňşuçylykda ýaşap başlamagy bilen baglanyşyklydyr. Taryxy çeşmeleriň maglumat bermegine görä, garagalpaklar Orta Aziýa, Xorezm sebitlerine XVI asyryň axyry – XVII asyrdan kopçulikleyin gocup gelýärler we şu erlerde oturmly ýagdaýa geçýärler.

Garagalpaklaryň Orta Aziýa, Xorezm sebitlerine göçmeklerine galmyklaryň basybalyjylykly ýörişleri sebäp bolýar. Bu barada W.M.Žirmunskiý şeýle ýazýar: «XVII asyryň başynda galmyklaryň basybalyjylykly ýörişleri güýçlenýär. Olar Wolga derýasynyň aýagyna çenli gelýärler. Ural bilen Wolganyň arasyndaky nogaýlaryň öri meýdanlaryny basyp alýarlar. Şol erdäki çarwa nogaýlaryň köpçüligini özüne tabyn edýärler. Bu waka uly nogaýlaryň ordasynyň bütinleý ýykylmagynda aýgıtly rol oýnady» (1.46). Garagalpaklar şol döwürlerde nogaýlar bilen goňşuçylykda ýaşap, nogaýlar birleşmesine girýän xalklaryň biri bolupdyr. Bu barada belli garagalpak edebiýatşynas alymy N. Daukaraew şeýle ýazýar: «Altyn Orda xanlygy ýykylandan soň XVI-XVII asyrlarda kop kabylla-uruglar özara birleşýärler. Bu birleşmäniň ady “Nogaýly” diýip atlandyrylýar. Şol döwürde häzirkä garagalpaklaryň ata-babalarynyň nogaýlaryň syýasy urug birleşmesiniň düzüminde bolandygy belli. Şol döwürlerde “nogaýly” diň söz uruglaryň birleşmesiniň umumy ady bolupdyr» (3.68).

Xakykatynda-da iki xalkyň edebi gatnaşyklaryny bugunky edebiýatşynaslygyň nukdaýnazaryndan öwrenmek derwaýys meseleleriň biridir. Biziň bu kesplik işiň mowzugy xökmünde türkmen we garagalpak xalklarynyň edebi gatnaşygy, şonuň içinde XX asyr türkmen we garagalpak xalklarynyň poeziýasynda ideýa-tematik, žanr we çeper forma babatyndaky baglanyşyk meselesini giňişleýin öwrenmekdäki esasy wezipeler xem ine, şu derwaýys mesele bilen berk baglanyşyklydyr.

Kurs işimiziň öňüne goýan maksat we wezipesi-de XX asyr türkmen we garagalpak edebiyatynda ideya-tematik, žanr we çeper forma babatyndaky tipologik baglanyşyklar, şonuň netizesinde garagalpak poeziýasynda türkmen temasynyň işleniş meselesini ylmy esasyda giňişleýin anyklamakdan ybaratdyr. Onuň üçin biz aşakdaky ýaly wezipeleri ýerine ýetirmekligi öňümize maksat edip goýduk we oňa amal etdik:

- türkmen we garagalpak edebi gatnaşyklarynyň taryxy köklerini anyklamak:
- türkmen we garagalpak klassik şaxyrlarynyň poeziýalarynda xem edebi täsirleriniň bolandygyny aýdyňlaşdyrmak:
- XIX asyr garagalpak şaxyrlarynyň dörediziligine Magtymgulynyň edebi mekdebiniň täsirini anyklamak:
- XX asyr türkmen şaxyrlary we şu döwürde ýaşan garagalpak şaxyrlarynyň özara edebi gatnaşyklary we olarda doganlyk mowzuklarynyň işleniş meselesini aýdyňlaşdyrmak:
- XX asyr türkmen we garagalpak poeziýalarynda tipologik baglanyşyklary anyklamak:
- XX asyr türkmen we garagalpak poeziýalarynda žanr we çeper forma babatyndaky tipologik baglanyşyklary anyklamak:
- belli garagalpak şaxyrlary Y.Ýasubowyň, Ä.Ötepbegenowlaryň dörediziliginde türkmen temasynyň işlenişini aýdyňlaşdyrmak.

ar.

Mowzugyň öwrenilişi. Şeýlelikde, biziň öwrenýän obýektimiz türkmen we garagalpak edebiyatynda edebi baglanyşyk meselesi bolup ol XX asyr türkmen we garagalpak poeziýalary mysalynda öwrenilýär. Emma edebi baglanyşyk babatynda bizden öňem edebiýatşynaslykda birnäçe ylmy işler ýazyldy. Alymlarymyzyň uly döredizilik gözlegleriniň netizesinde doganlyk halklarynyň edebiýatlarynyň özara baglanyşygy, bir-birlerine täsir etmek prosesleri giňden analiz edildi. Belli bir edebiýadyň başga edebiýatlar bilen baglanyşygy mysalynda özara gatnaşyk hem özara täsiriň edebiýatlaryň ösmegindäki roluny anykladylar. Olaryň milli özboluşlygyny we aýratynlyklaryny açyp berdiler. Esasan hem soňky on ýylyň

içinde edebi baglanyşyklar hem özara täsir problemasyňa bagyşlanan onlarça ylmy işler we kitaplar ýazyldy. Şeýlelikde, edebi baglanyşyklaryň dürli-durliligi bilen bir hatarda ony giňeltmegiň we ösdürmegiň mümkinçilikleri hem görkezildi. Mysal üçin, professor K.Maksetowyň «Karakalpak ädebiýatynyň tuýyskan halyklar adabiyatlary bilen baylanyşy» atly monografiýasy garagalpak edebiyaty ylmynda şu problemany öwrenmeklige bagyşlanan iň uly işleriň biridigini aýtmagymyz şert. Alym özüniň bu ylmy işinde garagalpak edebiyatynyň rus, gazak, özbek, türkmen, tatar, başkurt, täžik, dagystan edebiyatlary bilen bolan medeni we edebi baglanyşyklary umumylaşdyrmaga hereket edipdir. Şeýle hem, faktlar esasynda halklar dostlugynyň edebiyatlardaky şöhlelenişini açyp berýär.

I BAP. Y.Ýusupowyň poeziýasynda türkmen temasy we edebi tasirler meselesi

Irki döwürlerden başlan türkmen-garagalpak edebi gatnaşyklarynyň soňky ýyllarda ösmegine we xer taraplaýyn giňelmegine Özbegistanyň we Garagalpagystanyň halk şaxyry Ybraýym Ýasubow goşant goşandy uludyr. Ybraýym Ýasubowyň döredijiliginde türkmen temasy, aýratyn xem Magtymguly esasy orun tutýar. “Magtymgulynyň döredijiligi... Y. Ýasubow üçin türkmen edebiýatynyň “gapysyny” açyp girmekde “açar” wezipesini erine etirdi” (4. 179).

Geçen XX asyryň ellinji ýyllaryndan başlap Y. Ýasubow Magtymgulynyň döredijiligi bilen içkin gyzyklanyp başlaýar. Ol Magtymgulynyň döredijilik aýratynlygy, onuň döredijiliginiň garagalpaklaryň arasyna ýaýraýşy we Magtymgulynyň Gündogar edebiýatynda tutyan orny barada “Garagalagystan – Magtymgulynyň ikinji şaxyrçylyk watany”, “Säxra Orfeýi”, “Akyldar şaxyr Magtymguly” yaly birnace ylmy xasietli makalalar yazar. Olarda Y.Ýasubowyň diňe bir Magtymgulynyň döredijiligini däl, eýsem onuň ýaşan zamanasyny, ol dowurdaki syýasy-ykdysady ýagdaýlary xem çuň bilýändigini aýdyň bolýar.

Y.Ýasubow öz döredijiliginde Magtymgulynyň döredijilik usulyny, stilini peýdalanmakdan başga-da onuň döredijiliginden ylxamlanyp, “Magtymgulynyň ýoluna” dien umumy at bilen goşgular toparyny xem ýazýar. Ol goşgularda Y. Ýasubowyň Türkmenistana eden saparlaryndan täsirler, türkmen-garagalpak dostlugynyň gadymylygy we müdimiligi baradaky pikirler çeper beýan edilýär:

Ata-baba bir yaylada mal bakdy,
Musa, Soeg bir dutarda tar kakdy,
El-ele berdik-de, gazandyk bagty,
Hoş geldiň, gardaşym, sapa gelipsiň

I.Ýusupowyň döredijiliginde türkmen temasy, aýratyn xem Magtymguly esasy orny eýeleýär. Bu xakynda edebi baglanyşyklary öwrenen alym K.Çurambaew şeýle diýip belleýär: «Magtymgulynyň döredijiligi... I.Ýusupow üçin türkmen edebiýatynyň «gapysyny» açyp girmekde «açar» wezipesini ýerine yetirdi»².

² Çurambaев К. «Кеңил-кеңилден суў ишер...». Нөкис, 1991, 179-бет.

Geçen XX asyryň ellinzi ýyllaryndan başlap I.Yusupow türkmen edebiyaty bilen, şonuň içinde onuň beýik şaxyr Magtymguly Pyragynyň dörediziligi bilen gyzyklanyp, onuň poeziýasynyň esasy aýratynlyklary, eserleriniň garagalpal xalkynyň arasyna ýaýramagy, Magtymgulynyň Gündogar edebiýatynda tutan orny ýaly meseleler bilen gyzyklandy we türkmen edebiýatynyň kerwenbaşysy Magtymgulynyň dörediziligi xakynda birnäçe ylmy makalalaryny emele getirdi. I.Ýusupowyň «Garagalpagstan – Magtymgulynyň ikinzi şaxyrlyk watany», «Dala Orfeýi», «Şaxyrlaryň akyldary Magtymguly» yaly birnace ylmy makalalarynda diňe bir Magtymgulynyň dörediziligi xakynda söz edip goýmazdan, onuň ýaşan zamany, şol döwürdäki syýasy-ykdysady ýagdaýlary xakynda giňden söz edilýär.

Öz nobatynda I.Ýusupowyň türkmen şaxyrynyň söz edizi biziň zamanymyzda xaýran galarlyk xadysa däl, durmuş xakykatlygynyň öňüne goýan real xakykaty bolup, türkmen-garagalpak edebiýatlarynyň arasyndaky berk özara baglanyşyklaryň ýüzege gelmeginiň bir görnüşi bolup xasaplanýar. Bu xakykat garagalpak şaxyry I.Ýusupowyň türkmen xalky xakynda yazan eserlerinde-de giňden çeper şöxlelenmesini tapypdyr.

I.Ýusupowyň dörediziliginde türkmen xalkynyň ötmüşine, şu gününe, azaýyp tebigatyna, xer xili öwüsýän çöl dünýäsine giňden nazar taşlanýar. Şaxyryň doreden eserlerinde yokardakylar xakynda yuzlekey aydylyp gecilman, türkmen tebigatynyň aýratynlyklary, taryxy ýerleriň geçmişine baglanyşykly wakalar, zäxmetkeş xalkyň içki pikir-duýgulary, döwürlere laýyk žanly ösüşiniň protsessi giňden şaxyrlyk talant bilen yzyrlanýar. Sebebi, belli türkmen şaxyry A.Mämmedow: «Poeziýanyň wezipesi okyža lezzet bermekden ybarat däl. Ol okyžynyň estetik talaplaryny ýerine ýetirmek, onuň emotsional duýgularyna täsir etmek bilen birlikde, özüniň gürrüň berýän adamyň ol ýa-da başga žemgyýetde näxili ýaşandygy, ömürde, durmuşynda göreňi, özüniň gürrüň berýän predmetiniň näxili reňde ekenligini, wagtyň geçmegi bilen şol adamyň ýa-da predmetiň näxili özgerişe duş gelýänligi xakynda düşünze bermelidir. Emma şol düşünze okyžynyň duyğusyna yonekey, guraksy sozler bilen dal-de, eýsem, şaxyrçylyk ussatlyk arkaly ýedip barmagy lazymdyr. Goşgy şeýle bolanda, ol şaxyryň talantynyň

tebygylygyna delil boup bilýär, okyžynyň-da tebygy xalynda ozune cekyar»¹ – diýip, poeziýanyň okyža täsir gatnaşygy xakynda ýerlikli pikirleri bildirýar. Xakykatynda-da şaxyr poetikanyň şeýle talaplaryna laýyk eser döretse xakyky eser bolup bilýär. Şaxyr I.Ýusupow xem özüniň dörediziliginde şeýle belgilerge eýe bolan türkmen temasyndan bireäçe goşgularyny döredýär. Şonuň üçin, şaxyr türkmen xalkynyň dostluk temasyny öz dörediziliginiň esasy bölegi diýip xasaplandygyny, onuň türkmen obrazlaryny döretmek meselesine mümkinçiligi bolýança xeraketzeň we türkmen durmuşyny süratlandyrmak arkaly özüniň, şonuň bilen birlikde garagalpak xalkynyň Türkmenistana, türkmen xalkyna uly xormat we söýgi bilen garaýandygyndan nyşan. Şonuň üçin, şaxyr türkmen temasyndan «Xoş keldiň türkmenim, sapa kelipseň!», «Toýlarfa ulassyn toýy türkmenniň», «Žarasar», «Magtymgulynyň žolyna» ýaly goşgularyny döredýär. Bu goşgularyň birinzi ikisi 1967-nzi ýylda türkmen edebiýatynyň Özbekstan Respublikasynda geçirilen ongünligi bilen baglanyşykly dünýä inipdir. Edebiýat agşamynyň geçirilip durlan bir wagtynda ýazylandygyna seretmezden, bu goşgularda obrazlylyk, filosofiyaly pikir-duýgular, metaforaly suratlandyryşlar köp duş gelýär.

Meselem, şaxyryň «Xoş keldiň türkmenim, sapa kelipseň!» atly goşgusynda:

Ata-baba bir žaýlaýda mal bakty,
Muýsa, Suyeý bir duýtardan tar kakty.
Keste tiksek birge buktik barmakty,
Namalas narýsym, sapa kelipseň.¹ –

Terzimesi:

Ata-baba bir yaylada mal bakdy,
Musa, Soyeg bir dutarda tar kakdy,
Keşde tiksek bile бүkdik barmagy,
Namalaş, Nagyşym sapa gelip sen.¹

diýip, türkmen we garagalpak xalklarynyň ata-babalardan dowam edip gelýän dostluk gatnaşyklaryny taryp edýär. Goşguda türkmen-garagalpak xalklarynyň oturymly çarwa bilen meşgul bolýandygyny «bir žaýlaýda mal bakty» diýip

¹ Мәммедов А. Гүндогар поэзиясында түркмен хақыкаты. Ашгабат, «Ылым», 1977, 56-бет.

¹ Юсупов И. Омир, саған ашықпан... Нөкис, «Қарақалпақстан», 1999, 142-бет.

¹ Yusupow I. Erikler gullande. Aşgabat. 1986 yyl, 21sah.

suratlandyrsa, bagşylaryň toý-marekelerde dutar calyp, aýdym aýdanyny, «bir duýtardan tar kakty» diýip beýan edýär, eýsem iki xalkyň-da el xünäriniň birine yakyn ekenligini «Namalas nařysym» diýip suratlandyrýar. Şeýle hem şaxyr iki xalkyň-da şaxyrlarynyň arasyndaky özara baglanyşygy «Sen Seýidiý bolsaň, men Berdaň bolup» diýip aýratyn belleýär. Şeýle bir xalkyň milli däplerini, dilini, El xünäriniň syralaryny, mukamlaryny oňat bilip, ony goşgy setirlerinde obrazly gorkezmek üçin şaxyrdan uly çeper ussatlygy talap edýändigini xemmämize mälim. Emma I.Ýusupow şu ussatlygy amala aşyryp, türkmen xalkynyň milli koloritini anyk, rõwşen, okyžylara düşnükli edir şöxlendiripdir. Munuň üçin şaxyr ýerlikli çeper detallary oňat saýlap bilipdir. Ýagny, türkmen xalkynyň toý-märekeleriniň saz-söxbetsiz bolmaýandygyny obrazly gorkezmek üçin «dutar, gyžak» detallaryny saýlap alyp, olary çeper gural xokmunde metaforaly suratlandyrmaga xeraket edyar.

Belli alym K.Kurambaewyň «Gardaşlyk xakynda goşgy ýazanda gaýtalanyp aýdylýan täsirsiz goşgulary ulanandan görä, dostluk xakynda anyk pikir bildirýän, ýatdan çykmaýan belgileriň kömeginde söz edilse, goşgynyň manysy-da, çeper-estetik agramy-da okyžyny kanagatlandyrmagy tebygy ýagdaý»¹ – diýip, belleýşi ýaly şaxyr I.Ýusupow hem ýokardaky goşgusynda türkmen we garagapak xalklarynyň dostluk gatnaşyklaryny şöxlendirmekde adamyň ýadynan çykmaýan, yagny yatda galarlydykly belgileri saýlap alypdyr diymegimize esas bar. Meselem:

Dos sälemi şýrin ziban-dillerden,
Nar, maýalar şyrpynyskan collerden,
Kara kumly, murfy-zarly kollerden,
Hoş keldiň türkmenim, sapa kelipseň..² –

diýen setirlerde, yer-yurt, derya, dag atlary-da şol türkmen dilinde ulanylyp gelinýän at bilen özgerişe duş bolman, şol duruşunda ýagny, «Atirek, Gurgen, Baxri Xazar, Murfap, Balxan, Kopet daň» deýen görnüşinde ulanylypdyr.

Şeýle hem şaxyryň çeper ussatlygynyň Ýene-de bir tarapy, ol türkmen diliniň fonetik aýratynlyklaryna uly üns beripdir. Sebäbi, goşgyda getirilen birnäçe

¹ Курамбоев К. Адабий жараён Ижод масъулияти Адабий алокалар. Тошкент, «Чулпон», 2009, 122-бет.

² Юсупов И. Омир, саған ашықпан... Нөкис, «Қарақалпақстан», 1999, 141-бет.

detallar, atlar bar boldugyça türkmen dilinde aýdylyşy boýunça ulanylypdyr. Meselem, «Nar, maýalar şyrpynyskan collerden», «Boz dumanly Balxan, Kopet daarlardan» deýen setirlerde türkmen diliniň fonetik aýratynlyklary saklanyp, şu ýagdaýlary awtor garagalpak diliniň fonetik aýratynlygy bilen deňleşdirmäge xeraket edipdir. Netizede, türkmen dilinde aýdylyp gelinýän ýokardaky ýaly atlar goşga, şeýle hem kapyýalarda owazlylyk, obrazlylygy emele getiripdir.

Goşgy dört setirli däpleşen formada ýazylyp, 11 bogundan, 2 ritmli, birinzi bent a b a b, galan bentler w w w g formasyndaky kapyýalardan ybarat. Beýle goşgy formasy türkmen we garagalpak poeziýasyna maxsus çeper formalar bolup xasaplanylýar.

I.Ýusupowyň «Toýlarğa ulassyn toýy türkmenniň» atly goşgusy-da turkmen-garagalpak halklarynyň ata-babalarynyň «Seýilxan, Žaýylxan, Oguzdan» bir kök-damar ekenligi, şondan bäri goňşy il bolup ýaşap gelýän taryxy, ykbaly şöxlendirilipdir:

Eris-arkaý şyýratylyp nyfyzdan,
Sorastyryp körseň tübim tyfyzban.
Seyilxan, Zayylxan wede Ofuzdan
Biz benen tamyrilas tübi türkmenniň¹.

Prof. K.Kurambaew şaxyryň «Toýlarğa ulassyn toýy türkmenniň» atly goşgusynyň döremegine türkmen şaxyry Magtymgulynyň «Türkmeniň» atly goşgusynyň edebi täsiriniň bolandygyny aýratyn belläp geçýär. Ýagny ol: ««Türkmeniň» goşgusy I.Ýusupowa birnäçe sypatlary bilen täsir görkezen, ylxamyna goşant goşupdyr. Ol özüne maxsus poetik xäseýetlere eýe täze ideýadaky bir eseriň döremegine mümkinçilik döredýär. I.Ýusupow türkmen wakalaryny XVIII asyr şaxyrynyň pikir-duygusy bilen dal-de, eysem XX asyr garagalpak şaxyrynyň gözgaraýşyndan çeper şöxlendirýär»¹ –diyip yazýar. Xakykatynda-da I.Ýusupowyň mysal getirilen goşgusynda türkmen halkynyň XX asyrdaky ýaşayyş şerti, ýagdaýy, Türkmenistannyň neft baýlyklarynyň köpdügi, gara gum çölüniň içinden suw geçip, gülläp duranlygy, sakada bir derýadan suw içip oturandygy çeper şöxlendirilipdir.

¹ Юсупов И. Бүлбил уясы. Қосықлар ҳәм поэма. Нөкис, «Билим», 1997, 237-бет.

¹ Курамбоев К. Адабий жараён Ижод масъулияти Адабий алоқалар. Тошкент, «Чулпон», 2009, 121-бет.

Goşgyda türkmen diliniň fonetik aýratynlygy «Nebitdarda, kani, Oguzdan» diýen sozlerde anyk saklanyp galypdyr:

Nebitdarda neft` kani ulasyp,
Kara kumda kyzfaldaklar gül aşyp,
Aşxabadka ay-žuldyzlar talasyp
Yşky otyndaý žanar tüni türkmenniň.²

Xakykatynda-da bu goşguda Magtymgulynyň «Türkmeniň» goşgusynyň täsiri güýçli duýulýar. Şonuň üçin «Magtymguly özüniň zamanyndaky türkmen tebigatynyň gözelliginden alan ylhamyny goşgy setirlerine siňdiren bolsa, I.Ýusupow bolsa çölleri abadanlaşdyryp durlan бүгүнки türkmen durmuşyny gimn edip»¹ şöxlelendiripdir.

Öz nobatynda alym K.Kurambaew şaxyryň ýokarda ady getirilen goşgusyny analizläp, onuň birnäçe taraplary bilen Magtymgulynyň dörediziligine örän ýakyndygyny «Magtymgulynyň дәplerine wepalylyk»² atly makalasynda oňat pikirleri beyan edipdir.

I.Ýusupowyň türkmen temasyndan döreden goşgulary Gündogar xalklarynyň şaxyrlarynyň şu temada ýazan goşgularyndan özüniň formasy taýyndan aýratynlanyp durýar. Ol goşgularyň äxlisi klassik edebiýatyň murapbag formasyna a b a b, a a a b görnüşinde ýazylypdyr. Barlagyň dowamynda bu forma I.Ýusupowyň äxli dörediziligine maxsus bolan xarakter ekenligini duyduk. «Irki döwürlerden bäri Gündogaryň poeziýa äleminde iň köp ulanylýan bu forma goşguda öňe goýulýan pikirleriň okyza anyk, düşnükli edip barylmagyna mümkinçilik doredyar»³. Şonuň üçin, I.Ýusupow özüniň türkmen temasyndan ýazan eserlerinde garagalpak xalkynyň türkmen xalkyna bolan soýgusini anyk aýdyň ýüze çykarmak üçin, goşgy düzülişiniň ýokardaky ýaly formasyny saýlap alypdyr diýip aytmaga bolyar.

I.Ýusupowyň dörediziliginde türkmen temasyny şöxlelendirişiniň aýratyn bir belgisi, onuň Türkmenistan, türkmen xalky xakyndaky goşgularynda köptemalylygyň öňe goýulmagydyr. Şaxyryň türkmen temasyndan ady aýdylyp

² Юсупов И. Бүлбил уясы. Қосықлар ҳәм поэма. Нөкис, «Билим», 1997, 236-бет.

¹ Курамбоев К. Адабий жараён Ижод масъулияти Адабий алоқалар. Тошкент, «Чулпон», 2009, 121-бет.

² Сол жерде, 121-бет.

³ Мәммедов А. Гүндогар поэзиясында түркмен хакыкаты. Ашгабат, «Ылым», 1977, 58-бет.

geçilen goşgularynyň äxlisinde-de Türkmenstannyň we onuň durmuşynyň köp taraplary, neft, gaz, kukurt, duz, pagta baýlygy, türkmen topyragynyň miweliligi, Žeýxun, taryxy ýadygärlikler, azaýyp tebigat, Pöwrize bagy, gara gum çöli, gelin-gyzlaryň gозzelligi, daýxanlaryň zäxmetsöýerligi we ş.m. xakynda poetik dilde gürrüň edýär. Şonuň üçin I.Ýusupowyň türkmen temasyndan ýazan goşgularyny ötmişi duýýan, бүginki günüň ruxyndan ertire nazar taşlaýan poetik eserlar diýip aytmagymyza doly esas bar.

Iki xalkyň edebi baglanyşyk meselesinde birinzi nobatda Magtymgulynyň roly uly. Prezidentimiz I.A.Karimow xem oz sozlerinde «Magtymguly iki xalkyň derdi-alemini arzuw-armanlaryny ruxy tagdyryny ýakynlaşdyrmakda ýagny iki xalkyň kalbyny biri-birine bent etmekdaki xyzmatlary ulydyr we yatdan çykmažakdyr»¹ – diýip özbek we türkmen edebi täsir meselesinde Magtymgulynyň xyzmatynyň çäksizdigini aýratyn belläp geçýär.

Onuň türkmen edebiýaty bilen ýakyndan tanyşmagynda-da Magtymgulynyň poeziýasy sebäp bolupdyr. Şaxyryň insanperwerlik ideýasyna gönükdirilen poeziýasy I.Ýusupow üçin ylham çäçmesi bolupdyr. Şaxyryň özü-de muny boyun alyp, özüniň «Türk ulusyna» atly goşgusynda:

Naýayy ғаззелін, Fuzuliy sozin,

Мақтымқұлды оқып асылған козім¹. –

diýip, Magtymgulynyň eserlerini okap, özüniň köp zatlardan xabarly bolandygyny «acylan gozum» diyip metonimiýaly suratlandyryar.

Şonuň üçin şaxyr Magtymgula:

Ustasy dunyаға bir kelgen ғaly,

Satyp ala bilmes dünýänyň maly,

Säti tüsip oňnan turmaý samaly,,

Atylmaған қырманbysañ, neseñ sen?

Ibraýym der: şyn şaxyrlyk žolysañ,

Adam keyliniň sen şolmas güliseñ,

Goşgytyň kудayy Мағтымгулысañ,

¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. Тошкент, «Ўзбекистон», 1997, 246-бет.

¹ Юсупов И. Омир, саған ашықпан... Нөкис, «Қарақалпақстан», 1999, 17-бет.

Xalkyň bilen kayta tuýran şeşsenseň!¹ –

diýen setirler bilen şaxyrlyk ýolunyň xiç gaýtalanmaýandygyny «goşgynyň xudaýy» diýip baxalaýar. I.Ýusupow Magtymgulynyň eserleriniň Garagalpagystana ýaýramagy, giňden tanalmagy üçin, onuň eserlerini il arasyndan ýygnaý, ol xakynda rowaýatlary ýygnaýar, şaxyryň goşgularyny U.Piržanow bilen birlikde garagalpak diline teržime edip, 1984-nzi ýylda kitap xalynda çapdan çykarýar. Bu xakynda soňky bölümlerde ýörite gürrüň ederis.

I.Ýusupowyň «Magtymgulynyň zolyna» atly goşgusy Magtymgulynyň «Näme sen?» atly goşgusy bilen tematik we forma taýdan biri-birine meňzeýär. Mysal ucin:

I.Yusupow:

Seller kutyrmasa Atirekte saydan,
«Kut kaşty» diýip, gerkez kaşar ol žaýdan,
Şabyлмаған қылыş, мәртке зар майдан,
Surilmegen daýranbysaň, neseň sen?¹ –

diýen goşgy setirlery Magtymgulynyň:

Altynmy sen, kümüşmi sen, zermi sen,
Ýa arşmy sen, ýa kürsmi sen, ermi sen,
Ýa ýakutmyň, ýa merženmiň, dürmi sen,
Ýa çyragmyň, ýa röwşenmiň, näme sen?!² –

diýen goşgy setirlerindäki tematika we forma bir meňzeş. Şaxyrlaryň bul goşgusyny edebiýatçy K.Kurambaew³ oňat analizläp ylmy pikirlerini bildiripdir. Alymyň pikirlerini biz xem gollap-kuwatlaýarys. Emma biziň aýtažak pikirimiz iki şaxyryň goşgularynynyň tematika we forma taýdan meňzeş bolany bilen I.Ýusupowyň goşgusy Magtymgulynyň şaxyrçylyk talantyna xaýran galyp, onuň söz ussady ekenini näme bilen teňleşdirip bilmän ony ritoriki sorag arkaly anyklamaga xereket edip duranlygy duyulsa, Magtymgulynyň «Näme sen» atly goşgusy sufiýlik taglymaty bilen baglanyşykly ýazylan goşgy bolup xasaplanýar.

¹ Юсупов И. Омир, саған ашықпан... Нөкис, «Қарақалпақстан», 1999, 140-бет.

¹ Юсупов И. Омир, саған ашықпан... Нөкис, «Қарақалпақстан», 1999, 140-бет.

² Магтымгулы. Шығырлар. Ашгабат, «Түркменистан», 1992, 15-бет.

³ Курамбаев К. Шоир ижодига эҳтиром рамзи. // Махтумқули – илҳом чашмаси. Тошкент, «Тафаккур», 2012, 298-299-бетлер.

Onda liriki gaxryman xudaýy gözel gyza deňeşdirip, onuň owadanlygyny näme bilen deňeşdirse bolýar diýen pikir bilen «Ne sen?» diýip ritoriki sorag, ritoriki ýüzlenme arkaly beýan edýär. Muny goşgynyň axyrky bendinde:

Magtymguly, geç namysdan, aryňdan,
El götergil bu wepasyz käriňden,
Žaxan doly, sen gapyl sen ýaryňdan,
Mey-mestmi sen, ýa şeýdamyň, näme sen?!¹ –

diýip suratlandyrýar. Bu ýerde «Žaxan doly, sen gapyl sen ýaryňdan» diýen üçünzi setirde dünýäde, xer bir tarapyňda xudaý bar, emma sen ony göreňok – «sen gapyl» diýip belleýär. Sebäbi, «Sufizm taglymaty xudaýyň sypaty, formasy xakynda yorite kontseptsiya doredipdir. Şoňa laýyk ol allany äxli äleme dargadýar. Şu eminatsiýa – dargatmak kontseptsijasyny Magtymguly birnäçe goşgularynda bellap gecyar»². Şonuň üçin, Magtymgulynyň bu goşgusy sufizm taglymaty esasynda yazylan bolup, liriki gaxryman axli aleme yayran alladan derek tapmany, ony yzarlaýar, onuň näme ekenini bilmäni nalaýar.

Mundan başga-da I.Ýusupowyň «Bul dünýä» atly goşgusy Magtymgulynyň «Bu dünýä» atly goşgusy bilen tematik taýdan meňzeş. Iki goşgyda-da bu dunya xakynda filosofiki pikir edilýär. I.Ýusupowyň goşgusyny okap seretseň ol Magtymgulynyň goşgusynyň dowamy ýaly duýulýar. Ýagny onda adamyň bu dünýäde şükürlük edip ýaşamalydygy, bu dünýä insan üçin «bäş günlük myxmandygy», şu dünýäde nepsine xaý bermelidigi öwüt-nesixat arkaly şöxlelendirilýär. Magtymgulynyň goşgusynda bu dünýäniň ýaradylyşy xakyndaky rowaýatlaryň esasynda filosofiki pikir ýöredilýär:

Magtymgulyda:

Bu žaxan ýüzünde işler peýdadyr,
Teferrüçdir, tomaşadyr, gowgadyr,
Kyrk alty müň agaç suwdur, derýadyr,
Etmiş iki tüýsli dildir bu dünýä.

¹ Курамбаев К. Шоир ижодига эхтиром рамзи. // Махтумқули – илҳом чашмаси. Тошкент, «Тафаккур», 2012, 15-бет.

² Аннамухаммедов М. Магтымгулы гизлин сырың бар ичде... Ашгабат, «Мағарыф», 1997, 173-бет.

Magtymguly, adyň döndi Pyraga,
Pyrag bolup, çek özüňni gyraga,
Xasap etdim dünýä başdan-ayaga,
Üç ýüz altmyş ýyllyk ýoldur bu dünýä¹.

I.Yusupowda:

Ҳадал miynet etip, tapsa dunyany,
Biyfarezlik ғош žigittiň ärmany,
Ҳiyle kыlsaň, aldaýman diýip sen anny,
Sumlyғыn asyra berer bu dunya².

Iki şaxyryň goşgusynda da «bu dünýä» sözi redif bolup gelyär. I.Yusupow eger garagalpak diliniň fonetik aýratynlyklaryna seredenimizde «bu» çalyşmasyndaky ýaly «bul» diýip aýdan bolardy. Emma şaxyr şu ýerde-de turkmen diliniň fonetik aýratynlygyny saklap galmaga xereket edipdir.

Magtymguly:

Xaryň işi xardyr, dostlar,
Müň magtasaň, atça bolmaz.

Bedasylla emel etse,
Biliň, asylzada bolmaz.

Köp ýollarny görse gözüň,
Xer magnydan bilseň özüň,
Bir nadana aýdan sözüň,
Osup giden badca bolmaz¹.

I.Yusupow:

Zerge xyzmet kылmay polat paznalar,
Žüzleri žarkyrap aşylған bolmas.
Elge xyzmet kылmay ғошсақ žigitler,
Erlik synnan otip, ysylған bolmas.

¹ Магтымгулы. Шыгырлар. Ашгабат, «Мағарыф», 1992, 250-бет.

² Юсупов И. Өмир, саған ашықпан... Нөкис, «Қарақалпақстан», 1999, 28-бет.

¹ Магтымгулы. Шыгырлар. Ашгабат, «Мағарыф», 1992, 262-бет.

Aşyk Aýaz aýtar, täňirim berseler,
Zaksylar şad bolup däýran surseler,
Aýel-akyr peyli buzyk kimseler
Xažfa baran bilen musulman bolmas².

Goşgularda «bolmas» redif görnüşinde setirleriň axyrynda gaýtalanyp gelýär. Emma goşgularyň birisi 8 bogunly bolsa, ikinjisi 11 bogunly bolup, ikisiniň-de birinzi bendi a b a b, aralaş kapyýa, galanlary bolsa bentler w w w b formasynda kapyýalaşyp gelýär.

I.Ýusupowyň «Žanan körinbes» atly goşgusy Magtymgulynyň «Durasyň geler» atly goşgusynyň täsirinde ýazylan diýmäe bolýar. Iki goşguda aýal-gyzlaryň owadanlygy, edep-ekramlylygy, biri-birinden gozeldigi taryp edilip suratlandyrylypdyr. Meselem,

Magtymguly:

Gozel bardyr gozellerden zyyada,
Anyň xyzmatynda durasyň geler.
Ediyipli, erkanly, mylayymzada,
Ta ölinçäň bile ýöresiň geler¹.

I.Yusupow:

Gozzal bardur gozzallardan zyyada,
Gezermen žolyňda paýyý-piyada,
Sulyýlarğa tolran bul keň dünýäda,
Bir öziňnen baska žanan körinbes².

Bu ýerde iki goşgynyň suratlandyryş usullarynda ýakynlyk gože düşýär. Yagny iki goşguda xem gradatsiýa usuly ulanylypdyr.

Mundan başga-da I.Ýusupowyň «Däýran» atly goşgusy Magtymgulynyň «Ýat bolar» didaktik žanrdaky goşgusynyň ideýa-mazmuny tayyndan biri-birine oran yakyndyr.

Umuman aýdanymyzda Magtymgulynyň edebi täsiriniň netizesinde I.Ýusupow özüniň birnäçe goşgularyny döredipdir. Muny şaxyryň ýokarda mysala

² Юсупов И. Омир, саған ашықпан... Нөкис, «Қарақалпақстан», 1999, 32-бет.

¹ Магтымгулы. Шығырлар. Ашгабат, «Мағарыф», 1992, 202-бет.

² Юсупов И. Омир, саған ашықпан... Нөкис, «Қарақалпақстан», 1999, 364-бет.

getiren goşgy setirleri-de subut edýär. Şonuň üçin I.Ýusupowyň dörediziligine Gündogar xalklarynyň söz ussatlarynyň, Şonuň içinde Magtymgulynyň-da edebi täsiriniň güýçli bolanlygynyň şaýady bolýarys.

II BAP. Ä.Öteþbergenowyň dörediziliginde türkmen temasynyň işlenişi.

Şaxyr A.Öteþbergenow garagalpak poeziýasynyň ideýa-tematik, žanr we forma taýdan ösmegine ul goşant goşup gelýär. Ol Garaşsyzlyk ýyllarynda xem birnäçe goşgularyny doretdi, okyžylar köpçüligine xödürledi. Garaşsyzlyk ýyllarynda şaxyryň «Syr sandygy aşylmaran syrly žäxan mendedur», «Ey insan!», «Allaňdy umytpa», «Allada esap bar» we başga-da birnäçe goşgular ýygyndysy capdan cykdy.

Şaxyr türkmen şaxyry Magtymgulyny özüne ruxy xalypa saýýar. Özüniň goşgularynda köplenç Magtymgulynyň adyny getirip, oňa öýkünmäge çalyşýar, Magtymgulynyň däplerini ösdürmäge çalyşýar. Meselem, şaxyryň «Insap penen bolagör» («Insap bilen bolaý!») diýen goşgusynda Magtymgulynyň öwüt-nesixat xäsiýetli goşgularynyň many-mazmunyny xäzirki zamanyň talaplary esasynda žanlandyryp görkezýär:

Maqtymkuly aýtkan, alsaň näsiýat,
«Öziňe dos bilme päni dünýany!».
Iymanly, insaply, ardakly zuriyat,
«Öziňe dos bilme päni dünýany!»¹.

Şeýle xem A.Äteþbergenow özüniň «Magtymguly» atly teržimeler kitabynda şaxyryň gazallaryna birnäçe muxammesler-de yazypdyr. Mysal ucin:

Tagdir oyyn etip bizdi, zaxar katy asymyzga,
Raxim etpes nala menen kozden akkan žasymyzga
Xäm ol žyřyp berdi bizdi, duşpanymyz qasymyzga
Sum palek girdabynan saldy, kop kyyallar basymyzga
Egerde şyksak,kanarğa,tor kurar tuý syrtymyzga.

Bakty qara biýşara bul, bir žetpedi ärmanyna,
Xeş bir räýan mänzil žokdur, žolğa şykkan qarýanyna,
Xam surniger, tap bolady,barxa žarkabak žaryna,
Keylim läşkerri şykşa, bařyp onyň pärmanyna,

¹ Öтепбергенов Ә. Таңдамалы шығармалары. III том. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2007, 60-сах.

Kunde bir ýäkilin zollar, arz etip kasymyzfa.¹.

diýen goşgy bentlerinde Magtymgulynyň şaxyrylyk sdiliniň saklanyp, onuň gazallarynyň žanr xäsiýetlerini zamana laýyk ösdürip, olara muxammesler yazypdyr.

Şaxyry okyžylar köpçüligine giňden tanydan eserleriniň biri onuň dessanlary boldy. «Allaňdy umytpa», «Allada esap bar», «Alla žaňylmas» diýip atlandyrylan dessanlaryň atlarynyndan mälim bolşy ýaly olardan uly many aňlamaga bolýar. Dessanlaryň ideýasy, mazmuny ynsap, iman yaly adamkarcilik xasiýetleri elden bermezlik, olary adam xemişe özüniň sabyrlylygy bilen amala aşyryp barmalydygy xakynda giňden gürrüň edilýär. Ynsaply, imanly insan xiç wagtda uruş ženžel bile işi bolmaz, biriniň xakyny iýmez, pent bermez diýen ýaly pikirler eserleriň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Özüniň xalal zäxmeti bilen ýaşap, xalka, il-gune, galyberse-de butin dunyadaki ynsanlara saglyk-amanlyk diläp ýaşamalydygy xakyndaky didaktik düşüňzeler Ä.Ötepbergenowyň dessanlarynyň esasy mazmunynyn ozunde žemleýär. Meselem, şaxyryň «Allada esap bar» («Allada xasap bar») atly dessanynda:

Zulkarnay zulpikaryn kolfa alyp,
Dün`ýanyň žartysyn aldy kan kylyp,
Ol da ketti ärmanly bir žan bolyp,
Arman bilen baratyrған adamlar.

Diýen setirlerde dunyany basyp alan Zulkarneýin iskender obrazyn doredip, bu dünýäde näçe baý bolup, patyşa bolup aýdanyň bolup dursa-da barybir duybunde bu dünýä baş gün myxman ekeniňi unutma diýen pikiri orta goýýar. Bu pikirler türkmen şaxyry Magtymgulynyň dünýä xakyndaky filosofiki gözgaraýyşlarynyň dowamy yaly bolup, ol pikirler zamana laýyk osdurilipdir.

A.Ötepbergenow Gündogar edebiýaty, Gündogar filosofiýasynyň däpleri esasynda galam yoredip gelyan, poeziýamyzy xem forma xem mazmun bilen baýydyp gelýän şaxyrdyr. Poeziýamyzyň möçberini giňeldip original` poetik mazmun bilen baýydanlygyny, poeziýanyň ösmegine goşan uly goşandy edebi durmuşyndaky öžine maxsus täzelik diýsek bolýar. Meselem şaxyr Gündogar dāp-

¹ Мактымкулы. Ә.Өтепбергеновың тержимеси. Нөкүс, 2012, 156-сах.

dessurlaryny dowam etdirip, öziniň gazal, muxammes žanryndaky goşgularyny doret-di xem beyle ceper formalary XXI asyrda xem osdurmage xereket edip gelýär. Meselem Şaxyryň «Gazaller»atly eserinde:

Toktaý tur, selteň berme Maxytabanym kiyatyr,
Naz etip, žilýa etip, tändegi žanym kiyatyr.

Kiyatyr ol iýbe etip, xoş kylyk adep penen,
Iybesi tanimdi ortep, ane dildarym kiyatyr.

Ol şykşa sällanyp endi aýda žasyrar aq žüzin,
Aydanda arla yarym, ol zulpi tarym kiyatyr.

Barma özi bul dünýada žäne bir gül usyndaý,
Zuzleri gul-gul donip, guli ruxsarym kiyatyr.

Gündogar nusgawy şaxyrlarynyň döp-dessurlaryny dowam etdirip, gazal žanryny barmak ölçegine deňeşdiripdir. Ýagny şygyr iki xatarly 14 bogundan ybaryt bolyp, **a a b a** formasynda kapiýalaşyp gelýär.

Şeýlelikde, belli şaxyr A.Ötepbergenowyň dörediziligine Magtymgulynyň edebi täsiriniň bolanlygyndan, onuň edebi däplerini ösdürenliginden şaxyr türkmeniň beýik ogly Magtymguly Pyragynyň şygyrlaryny garagalpak diline-de teržime edýär.

Turkmen-garagalpak edebi gatnaşyklarynda şaxyrlarymyz bir näçe eserleri ceper teržime edip, işläp okyžylar köpçüligine ýetirdiler. Xäzirki garaşsyzlyk dowrumizde-de türkmen şaxyry Magtymgulynyň poeziyasy garagalpak diline teržime etmek dowam edip gelýär.

Belli garagalpak şaxyry A.Ötepbergenow köplenç türkmen şaxyry Magtymgulynyň döredizilik dünýäsi bilen gyzyklanyp, onuň lirik goşgulary bilen bilelikde birnäçe poema eserlerini garagalpak diline teržime edip, «Maqtanqul?» atly teržimeler çemenini bir kitap halynda 2012-yyly Nokus «Garagalpagystan» neşirýatynda çapdan çykardy. Teržime kitaba belli alym prof. K.Kurambaev pikir bildiripdir.

Alym Magtymgulynyň goşgularynyň garagalpak diline mundan otuz ýyl öň terzime edilendigini belläp, şondan bäri Magtymgulynyň şygrylarynyň garagalpak diline çeper terzimesi amala aşmandygyny belläp geçýär¹. Xakykatynda-da Magtymgulynyň täzedan tapylan eserleriniň köpçüligi xäli garagalpak diline terzime edilenokdy. Şonuň üçin alymyň aýdan pikirinde zan bar. Ine, şu gözgaraýyşdan seredenimizde şaxyr A.Ötepbergenowyň bu terzimesinde Magtymgulynyň soňky döwürlerde xalk arasyndan ýygnanyp, türkmençe neşir edilen goşgulary garagalpak okyžylaryna garagalpak dilinde xödürlendi.

«Şaxyr A.Ötepbergenowyň Magtymgulynyň eserlerini garagalpak dilindäki terzimesiniň esasy aýratynlygynyň biri asyl nusgadaky ýaly dury, owazly okalýar. Asyl nusganyň çeperçilik sypaty, xalkçylygy, gaýtalanmaýan deňi-tayy yok suratlandyrmalar, xikmetlere baý mün bir mukamda öwüşän, ýanyp duran setirler xer bir okyžynyň kalbyna zoşgun bagyşlap, ruxy zoşgun bolup girýär. Diňe ylxamlandyryp goymazdan, pikirlenmek duýgusyny giňeldýär. Älem we adamlar xakyndaky düşüňzelerini pikirleri bilen duýgularyny baýlaşdyrýar. Păximlilige, ýagşylyga ýol-ýoda görkezýär. Xakyky manysyndaky terzimeçi bolsa Magtymgula meňzäp dana, akyldar şaxyryň eserlerini şu aspekte, ýokary çeper-estetik öwüşgin bilen öz ene dilinde okyžylara xödürlemegi mümkin»¹ - diýip, bu terzime kitaby baxalayar prof. K.Kurambayev.

Magtymgulynyň şygrylarynyň terzimesiniň öňki terzimelerden birnäçe aýratynlyga eýe. Ol esasan şeýle belgilerde göze düşýär. Şaxyr A.Otepbergenow Magtymgulynyň aruz ölçeginde ýazylyan goşgularyny garagalpak diline terzime edip, şaxyryň reň-bereň žanrda ýazylyan goşgularyny garagalpak iline dargadyp, şonuň bilen birlikde terzimeçiniň aruz usulynda ýazylyan goşgulary-da terzime etmekde tezribesiniň kămildigi oňa kömek edipdir.

Şeýle xem terzime-de kitapda şaxyryň goşgularynyň mümkin boldugyça originallugyny saklap galmak üçin terzimeçi birnäçe xereket edipdir. Netizede Magtymgulynyň birnäçe goşgulary özüniň sdilini saklap galypdyr. Meselem, olary deňeşdirip göreliň:

Magtymgulynyň «Türkmeniň» atly goşgusy:

¹ Магтымқұлы. Ә.Өтепбергенов аўдармасы. Нөкис, 2012, 158-бет

¹ Магтымқұлы. Ә.Өтепбергенов аўдармасы. Нөкис, 2012, 159-бет

Terzimedede:

Xaq sýlamyş bardur onyň sayas?
Shyryňsar sho' lde nar?, mayas?
Räbäreň gu'l ashar jasý ayas?
G'arq bolmyş rayxang'a sho'li turkmennin'

Kewiller, ju'rekler bir bolup baslar
Etse jýyň, erir topyraqlar-taslar,
Bir suprada tayň kalyrsa aslar,
Ko'teriler ol ýg'bal?turkmennin'¹.

- diýen görnüşde terzime edilipdir. Şu ýerde terzimeçi goşgynyň dil aýratynlygyny saklap galmaklyga xereket edip, birinzi bentde «Xak sylamyş» diýip berýär. Sebäbi, «sulamyş» sözi türkmen diliniň fonetik aýratynlygy bilen getirilýär. Ikinzi bentedäki «Bir suprada» diýen söz şaxyryň dilinde «supra» görnüşinde ulanylan bolsa, terzimedede-de şol durkunda getirilýär. Bu söz garagalpak dilinde «dästurxan» manysynda berilýär. Yagny goşgyny original?bilen deňeşdirip göreliň:

Xak sulamyş bardyr onuň saýas?
Çyrynyşar çöllerde neri maýasy,
Reň-bereň gül açar ýaşyl ýaýlasy,
Gark bolmuş reýxana çöli türkmeniň.

Köňüller ýürekler bir bolup başlar,
Tarsa yygyn erar topraqlar dashlar,
Bir suprada tayyar bolunsa ashlar,
Go'teriler ol ýkbal?turkmeniň²

diýen görnüşde beýan edilipdir. Şu ýerde Magtymgulynyň stil dil aýratynlyklary terzimedede saklanyp galandygyny subutlaýar. Bu bolsa, o'z gezeginde türkmen diliniň fonetik aýratynlygynyň garagalpak xalky üçin düşnükliedigini belleýär.

¹ Мақтымқулы. Ә.Өтепбергенов аудармасы. Нөкис, 2012, 7-бет

² Магтымгулы. Шығырлар. Ашгабат, 1992, 5-бет

Şeýle xem şaxyr A.Öteþbergenow türkmen temasyndan-da birnace goşgularyny döretdi. Şaxyryň «Görogly aýbatly türkmen gardaşym», «Altylyklar», «Segizlikler» ýaly goşgularynda türkmen xalkynyň milli psixologiyasyndan gelip çykan xalda, onuň edermenligini, mertligini, myxmansöýerligini, giň xäsiýetli xalkdygyny taryp edýär. Meselem, şaxyryň «Görogly aýbatly türkmen gardaşym» atly goşgusynda:

Karakalpak keldi Aral, Amiuden,
Görogly aýbatly türkmen gardaşym.
Doslyk dese nur şaşylgan keuilden,
Görogly aýbatly türkmen gardaşym.

Maktymkuly, ferdausyday danadur,
Mollanepes ýar yşkynda žanadur.
Kemineniň içmegin otka saladur,
Görogly aýbatly türkmen gardaşym.¹

diýip türkmen xalkynyň geçmişde garagalpak xalky bilen dost-doganlykda ýaşanlygy, olaryň häzirki wagtda-da dowam edip gelyanligi buysanc bilen taryp edilýär. Iki xalkyň Žeýxun derýasynyň boýunda goňşy bolup ýaşandygy goşguda «Karakalpak keldi Aral, Ämiuden» diýip suratlandyrylýar. Türkmeniň beýik şaxyry Magtymgulynyň parasatlylygy Gündogaryň beýik şaxyry Ferdöwsi bilen deňleşdirilýär. «Maktymkuly, ferdausiýdaý danadur». XIX asyr türkmen şaxyrlary Mollanepesiň, Keminäniň edebi mirasynyň baýdygyny şaxyr giňden çeper suratlandyryp, Mollanepesiň «yşk mülküniň şasydygyny», Keminäniň bolsa, ýyrtyk içmeginiň bolandygyny öz goşgusynda çeper detal xökmünde şol durşuna alypdyr. Şeýle xem şaxyr türkmeniň ilini, ýurduny taryp etmekde Magtymgulynyň «Türkmeniň» atly goşgusyndan epigraf alyp, ony oz goşgusynyň içinde şol durkunda ulanmagy başarypdyr. Ýagny, «Gark bolmyş raýxanga şöli türkmenniň» diýen görnüşde. Türkmen xalkynyň merdana oganlarynyň, ýigitleriniň bardygyny beýik gaxryman Görogly bilen deňeşdirilip, metaforaly görnüşe taryp edilipdir. Ýagny «Görogly aýbatly

¹ Öтепбергенов Ә. Сыр сандыгы ашылмаған, сырлы жәхән мендедур. Нөкис, 1994, 46-47-сах.

türkmen gardaşym» diýen görnüşde. Ine, şaxyr A.Ötepbergenow özi garagalpak xalkynyň şaxyry bolandygyna seretmezden, türkmen xalkynyň dilini gowy bilipdir. Ol ýokardaky goşgusynda-da şol milli diliň sdilini saklap bilipdir. Onuň türkmen temasynda ýazylan goşgularynyň äxlisinde şu element gaty guýcli saklanandygyny aýratyn bellap gecmelidiris.

Şeýle xem A.Ötepbergenow özüniň «Magtymgula» atly şygyrynda türkmen xalkynyň beýik söz usadyny taryp edip suratlandyryar:

Şa bilen tutluşan eý, Magtymguly,
Oňa dyz epmedik sen xalkyň guly.
Terk edip şa köşkünü, «xanymlary»
Xalk ucin ot bolup yandy sen uly.
Diýdiň: - Xergiz şany taryp edenden,
Ýaeşydyr žan çykyp gitse bu tenden!¹

Umuman alanymyzda şaxyr A.Ötepbergenow türkmen temasyndan birnäçe şygyrlaryny döredip, türkmen-garagalpak xalklarynyň edebiýatларыny bir-birine ýakynlaşdyrmakda, edebi baglanyşyklaryň köpdürliligini gazanmakda örän köp zäxmet çekip gelýän şaxyrlaryň biridir.

Ine, şu ýerde türkmen temasyndan köprak galam yuwurden garagalpak şaxyrlaryndan ýene-de biri Tölepbergen Mätmuratowyň käbir goşgularyny xem analize çeksek oňat bolardy. Onuň «Doganlyk türkmen xalkyna» atly goşgusy türkmen xalkyna bagyşlanyp ýazylypdyr:

Goňşy ýaşayarys gadymdan bäri,
Ösüşini gorup guwanyarys biz.
Biz birek-biregiň könlüniň tary,
Xem-de bir deryadan suw alyarys biz.¹

Bu ýerde şaxyr turkmen xalkynyň bir sozli merdana xalkdygyny «Dost bolsaň, dostlugyň gaýym polatdan, Ine, seniň şol däbiňe uýýaryn» diýen setirler bilen obrazly gornüşde suratlandyrypdyr. Türkmen xalkynyň goç ýigitleriniň başyna telpek geýýändigini «Geýýän çöwürmämiz meňzeşdir örän» diýip suratlandyryar.

¹ Мәммедовың тержимеси. Түркменнама. Ашгабат, 1996, 76-сах.

¹ Мәммедовың тержимеси. Түркменнама. Ашгабат, 1996, 78-сах

Özüniň dörediziligde türkmen temasyndan galam ýüwürden edebiýatçy xem şaxyr xökmünde tanalan ynsan Kyrkbaý Baýnyýazow özüniň «Dostlar» atly şygrynda türkmen we garagalpak xalkynyň ata-baba bir dost bolup ýaşandyklaryny, iki xalkyň şaxyrlarynyň biri-birine şägirt-xalypa bolandyklaryny suratlandyrypdyr:

Türkmen garagalpak bile doglupdyr,

Munda: «Geliň töre geçiň!» diylip dur,

Myxmanyna gadyr-xormat goylup dur,

Xemişe toýlara geleşin dostlar.¹

Ine, türkmen temasy garagalpak xalkynyň ençeme şaxyrlarynyň ünsüni özüne çekip bilipdir. Esasy bellemeli ýeri, olaryň iki xalkyň baky dost-doganlykda ýaşap, paraxat dunyade goňşy bolup aragatnaşykda mydama bile ýörmek ideýalary iki xalkyň şaxyrlarynyň-da dilegi. Bu ideýalaryň aýdyň subutnamasyny ýokardaky goşgy setirlerinden xem aňmak bolýar.

¹ Мәммедовың тержимеси. Түркменнама. Ашгабат, 1996, 80-сах

Netije.

Belli bir maksatlar esasynda ykdysady we medeni gatnaşyklar esasynda galyplaşan garagalpak we türkmen edebiýatlarynyň bir-birleri bilen bolan baglanyşyklary özara täsiriň taryhynyň uzak asyrlara baryp direlýänligini bir näçe edebi faktlar mysalynda görüp çykdyk. Territorial taýdan goňşyçylyk, ykdysady we syýasy umumylyklar, halk döredijiliginiň we ýazuwly edebiýatlaryň menzeşlikleri, dilleriniň ýakynlygy bu iki edebiýatyň arasyndaky baglanyşlaryň, özara edebi täsiriň ýüze çykmagy hem ösmegindäki in ähimietli faktorlaryň biri boldy.

Şeýlelikde, türkmen we garagalpak edebi gatnaşyklary xem-de olaryň poeziýalaryndaky baglanyşyklar, garagalpak şaxyrlarynyň döredijiliginde türkmen temasy boýunça alyp baran barlagymyzyň dowamynda biz şeýleräk netijä geldik:

1. Türkmen edebiýatynyň, görnükli wekilleri Magtymguly Pyragynyň, Mollanepesiň döredijilik mekdebi garagalpak şaxyrlarynyň, döredijilik älemine güýç kuwwat bagyşlady. Olar döredijiliginde beýik söz ussady-Magtymgulyny özlerine ruxy xalypa diýip bilipdirler. Munuň şeýledigini garagalpak alymlary-da bellap gecyar. Garagalpak xalk şaxyry I. Ýasupow «Türkmen klassyk şaxyry Maxtymkuly»² atly makalasynda «Garagalpakstan Magtymgulynyň ikinji şaxyrlyk Watany» diýip belleýär.

2. Y.Ýasubow öz döredijiliginde Magtymgulynyň döredijilik usulyny, stilini peýdalanmakdan başga-da onuň döredijiliginden ylxamlanyp, “Magtymgulynyň ýoluna” dien umumy at bilen goşgular toparyny xem ýazýar. Ol goşgularda Y. Ýasubowyň Türkmenistana eden saparlaryndan täsirler, türkmen-garagalpak dostlugynyň gadymylygy we müdimiligi baradaky pikirler çeper beýan edilyar

3. I.Ýusupowyň döredijiliginde türkmen xalkynyň ötmüşine, şu gününe, azaýyp tebigatyna, xer xili öwüsýän çöl dünýäsine giňden nazar taşlanýar. Şaxyryň döreden eserlerinde bu xalatlar ýüzlekeý aýdylyp geçilmän, türkmen tebigatynyň aýratynlyklary, taryxy ýerleriň geçmişine baglanyşykly wakalar, zäxmetkeş xalkyň

² Ýasupow I. «Türkmen klassik şaxyry Maxtymkuly» Sowet Karakalpakstany", 15- oktyabr. 1975

icki pikir-duýgulary, döwürlere laýyk žanly ösüşiň protsessi giňden şaxyrlyk talant bilen yzyrlanyar.

4. Şaxyr A.Öteþbergenow garagalpak poeziýasynyň ideýa-tematik, žanr we forma taydan osmegine ul goşant goşup gelýär. Şaxyryň «Syr sandyfý aşylmaňan syrly žäxan mendedur», «Eý insan!», «Allaňdy umytpa», «Allada esap bar» we başga-da birnäçe goşgular ýygýndysynda türkmen xalkynyň beýik söz ussady Magtymgulynyň edebi däplerini dowam edip we ösdürýpdir. Şaxyr Magtymgulyny özüne ruxy xalypa saýýar. Özüniň goşgularynda köplenç Magtymgulynyň adyny getirip, oňa öýkünmäge çalyşýar Meselem, şaxyryň «Insap penen bolagör» («Insap bilen bolaý!») diýen goşgusynda Magtymgulynyň öwüt-nesixat xasiýetli goşgularynyň many-mazmunyny häzirki zamanyň talaplary esasynda žanlandyryp gorkezyar.

Peydalanylan edebiyatlar

1. Karimow I. A. Ýangiça fňkirlaş wa işlaş dawr talabi. Toşkent, „Ýzbikiston“, 1997
2. Abdullaew W. XYII-XYIII asrlarda Xorezmde Ýzbek adabiyoti. T:1958.
3. Ayyymbetow K. Xalyk danalygy. Nökis, „Karakalpakstan“, 1988.
4. Allambergenowa. P., Garagalkpak edebiyatynda Magtymguly dasturleri. kandidatlyk žumys. Nökis, 1999.
5. Annamuxammedow. M. «Maggymguly gizlin syryn bar icde...“, Aşgabat, „Magaryf* 1997
6. Axmetow. S. Edebiýatşynaslyk. Nökis, „Karakalpakstan“, 1979.
7. Axmetow S. Edebiyat xam kritika. Nökis, 1978.
8. Axmetow S. Sultanow K. Edebiýatşynaslyk. Nökis, „Karakalpakstan» 1987.
9. Annanepesow M. Magtymguly we onuň zamanasy. Aşgabat, 1991
10. Bayniýazow K. Kosyktyň küşi. Nökis, 1977.
11. Bekmuradow A, Magtymgulynyň poeziýasynda şaxyrana döp we täzeçillik gözlegleri. Aşgabat, „Ylym“ 1989
12. Garyew S. Türkmen edebiyatynyň Gündogary xalyklarynyň edebiyatlary bilen özara baglanyşygynyň taryxyndan. Aşgabat, 1967
13. Gurbannepesow K. Edi ýaprak. Aşgabat, 1977
14. Gurbannepesow K. Menzil. Aşgabat, 1980,
15. Gurbannepesow K. Dostluk çemeni. Teržimeler kitaby. Aşgabat, «Turkmenistan», 1986
16. Inogomow R. Adabiy qardoşlik taronalari. Toşket, 1972,
17. Karimow A., Ädebiýatymyzdyň geýpara mäseleleri . Nökis, 1988
18. Kurambaew K „Keýil -keýilden suýişer...“ Nökis,,,Bilim“ 1991
19. Kurambaew K. Wzaimnoe obogashenie literatur. Nukus., „Bilim*, 1993
20. Kulyew K. Magg`mguly. Aşgabat, „Magaryf“, 1983

21. Mämbetow K. Özbek we garagalpak edebi baglanyşyklary. Nökis, 1999
22. Magtymguly. Şygrylar. Üç tomluk. Aşgabat, 1992.
23. Mammedow A. Erikler güllände. Terzimesi. Aşgabat, 1986
24. Maqtymkuly. Kosyklar. I. Yasupow xäm U. Piržanowtyň aýdarmasy. Nökis, 1984
25. Magtymguly. Saýlanan eserler. Aşgabat, «Türkmenistan», 1984
26. Magtymguly. Şygrylar. Aşgabat, «Türkmenistan», 1994
27. Mammedow A. Türkmennama. Aşgabat, «Rux», 1996
28. Ötepbergenow. Syr sandygy aşalmagan, syrly žäxän mendedur. Nökis, 1997.
29. Otepbergenow. Allada esap bar. Nökis, 2007.
30. Ötepbergenow A. Taňlamaly şygarmalary. III tom. Nökis, 2012.
31. Maqtymkuly. Terzimesi. Ötepbergenow A. Nökis, 2012
32. Ýasupow I. Şygarmalarynyň eki tomlygy. 1 tom. Nökis, «Karakalpakstan», 1978
33. Yasupow I. Erikler güllände. A. Mammedowtyň aýdarmasy. Aşgabat, 1986
34. Yasupow I. Zaman aýymy. Nökis, «Karakalpakstan», 1968
35. Yasupow I. «Keýildegı keň dün`ýa». Nökis, «Karakalpakstan», 1989
36. Yasupow I. Bulbil uýasy. Kosyklar xam poema. Nökis, «Bilim», 1997
37. Yasupow I. Omir, saған ашықпан... Nökis, «Karakalpakstan», 1999